

Sposobnost upravljanja emocijama i nasilje preko interneta kod osnovnoškolaca

Fintić, Teodora

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:701868>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera Osijek

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**SPOSOBNOST UPRAVLJANJA EMOCIJAMA I NASILJE
PREKO INTERNETA KOD OSNOVNOŠKOLACA**

Diplomski rad

Teodora Fintić

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: dr. sc. Ana Babić Čikeš

Osijek, 2015.

Sadržaj

Uvod	1
1.1 Nasilje na internetu	1
1.2 Učestalost nasilja na internetu.....	2
1.3 Oblici nasilja na internetu	4
1.4 Faktori povezani s nasiljem preko interneta	5
1.5 Posljedice nasilja na internetu.....	6
1.6 Prevencija nasilja preko interneta	7
1.7 Uloga psihologa u prevenciji nasilja.....	10
1.8 Emocionalna inteligencija.....	10
2. Cilj, problem i hipoteze	13
2.1. Cilj.....	13
2.2. Problemi.....	13
2.3. Hipoteze	13
3. Metoda.....	13
3.1 Uzorak.....	13
3.2 Instrumenti	14
3.3 Postupak.....	16
4. Rezultati	16
4.1 Deskriptivna statistika i testiranje normalnosti distribucije rezultata	16
4.2 Testiranje kvalitete radionice za prevenciju nasilja na internetu	18
4.2.1 Ponašanje na internetu	18
4.2.2 Znanje o nasilju na internetu.....	22
4.3 Povezanost upravljanja emocijama i nasilja na internetu	24
5. Rasprava	25
6. Zaključak.....	31
7. Literatura	32

Sposobnost upravljanja emocijama i nasilja na internetu kod osnovnoškolaca

Sažetak

S obzirom da postoji ograničeni broj istraživanja o učinkovitosti prevencija nasilja preko interneta, ovo istraživanje nastojalo je provjeriti kvalitetu primjenjenog programa prevencije nasilja preko interneta na uzorku ranih adolescenata. Također, istraživanje je nastojalo ispitati povezanost sposobnosti upravljanja emocijama i uključivanja u nasilje preko interneta. Uzorak je činilo $N=97$ učenika 5.-8. razreda osnovne škole raspoređenih u kontrolnu i tretmansku skupinu, no uzeti su obzir samo učenici koji su sudjelovali u mjerenju i prije i poslije provedbe programa, odnosno $N=80$ učenika. Korišteni instrumenti prije i poslije programa prevencije nasilja na internetu bili su: Upitnik otkrivanja podataka o sebi na internetu (Milić i Tomašić Humer, 2105), Skala doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta (Cetin, Yaman i Peker, 2011) te Upitnik znanja o nasilju preko interneta (Milić i Tomašić Humer, 2105), dok je Test upravljanja emocijama (Babić Čikeš i Buško, 2013) korišten samo u 1. mjerenju. Rezultati su ukazali na neučinkovitost primjenjenih programa prevencije nasilja preko interneta u promjeni ponašanja na internetu (otkrivanju podataka o sebi i činjenju/doživljavanju nasilja preko interneta) i znanja o nasilju na internetu, čime su odbijene prve dvije istraživačke hipoteze. Treća istraživačka hipoteza je potvrđena: pronađena je mala negativna povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i činjenja nasilja na internetu. Također, pronađena je mala negativna povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i doživljavanja nasilja preko interneta.

Ključne riječi: prevencija nasilja preko interneta, ponašanje na internetu, znanje o nasilju na internetu, upravljanje emocijama

Managing emotions and cyberbullying among elementary school students

Abstract

Since there are limited number of studies on the effectiveness of cyberbullying prevention, the aim of this study was to assess the quality of cyberbullying prevention program on a sample of early adolescents. This study examined the relationship between managing emotions and cyberbullying as well. The sample consisted of $N=97$ 5.-8. grade elementary school students, arranged in the control and treatment group. Only those students who have participated in testing before and after cyberbullying prevention program were taken into statistical analysis ($N=80$). The instruments used before and after cyberbullying intervention were: Questionnaire of revealing personal information online (Milić and Tomašić Humer, 2015), Cyber victim and bullying scale (Cetin, Yaman and Peker, 2011), The knowledge of cyberbullying questionnaire (Milić and Tomašić Humer, 2015), Test of managing emotions (Babić Čikeš and Buško, 2013). The first two research hypotheses were rejected: study results showed inefficiency of applied cyberbullying prevention program on revealing personal information online, cyberbullying, cyber victimisation and knowledge of cyberbullying. The third research hypothesis was confirmed: ability of managing emotions and cyberbullying were poorly, but statistically significant negatively correlated. In addition, this research found weak negative correlation between ability of managing emotions and cyber victimisation as well.

Key words: cyberbullying prevention, online behaviour, the knowledge of cyberbullying, managing emotions

Uvod

1.1 Nasilje na internetu

Tehnologija se diljem svijeta razvija velikom brzinom i postaje preferirana metoda interakcije (Mishna, Saini i Solomon, 2009). Mreža i bežična komunikacija pomiču barijere i omogućuju učenicima pristup virtualno neograničenim informacijama i resursima. Nikad u povijesti edukacije učenici nisu imali pristup tako velikom broju informacija (Diamanduros, Downs i Jenkin, 2008). Internet pruža brojne mogućnosti za razvoj djece i mladih, uključujući prednosti kao što su socijalna podrška, istraživanje identiteta, razvoj interpersonalnih vještina i vještina kritičkog mišljenja, edukacijske koristi iz ekspanzivnog pristupa znanju, akademske podrške i kroskulturalne interakcije (Gross, 2004; Jackson i sur., 2006; Valkenburg i Peter, 2007; prema Mishna, Saini i Solomon, 2009). Međutim, unatoč utvrđenim pozitivnim učincima, razvoj elektroničke komunikacije ima zabilježene negativne učinke i uzrokuje probleme koji zahtijevaju našu pažnju. Jedan od tih negativnih učinaka odnosi se na pojavu nasilja preko interneta. Nasilje preko interneta pokazalo se univerzalnim problemom koji se ispitivao u velikom broju zemalja. Iako je prepoznato diljem svijeta, pokazalo se kako ono nije jednako učestalo u različitim zemljama i kulturama (Li, 2007). Područje nasilja na internetu mijenja se i razvija velikom brzinom dolaskom nove tehnologije i novih trendova, poput socijalnih mreža (Slonje, Smith i Friesen, 2012). Način na koji mladi ljudi funkcioniraju preko interneta u stalnoj je promjeni pa je tako primjerice zadnjih godina raširenost pametnih telefona omogućila korisnicima korištenje mobitela ne samo za pozive i poruke već i u svrhu pristupanja internetu. Stoga, od velike je važnosti da istraživači ovog područja stalno prate promjene koje se tiču pojave novih oblika nasilja na internetu (Stauffer, 2011).

Nasilje na internetu (engl. *cyberbullying*) promatra se kao novija varijanta tradicionalnog procesa nasilja. Tradicionalno nasilje definirano je kao agresivno ponašanje koji izaziva namjernu štetu, često se ponavlja te uključuje neravnotežu moći (Olweus, 1993; prema Jose, Kljakovic, Scheib i Notter, 2012). Neravnoteža moći između žrtve i počinitelja nasilja može biti uzrokovana manjom veličinom ili snagom žrtve u usporedbi s počiniteljevom, žrtvinom pripadanjem manjinskoj skupini/nepopularnoj grupi ili strahom/vjerovanjem žrtve koje sprječava da se zauzme za sebe (Ma, 2001; Marsh, Parada, Craven i Finger, 2004; prema Jose, Kljakovic, Scheib i Notter, 2012). Za razliku od tradicionalnog nasilja, kod nasilja na internetu pojedinci koriste elektroničku komunikaciju kao sredstvo uznemiravanja, degradiranja, sramoćenja i vrijeđanja drugih (Kowalski i sur., 2007; prema Jose, Kljakovic, Scheib i Notter,

2012). Dakle, nasilje na internetu može se definirati kao štetna i namjerna komunikacija korištenjem nekog oblika tehnološkog uređaja (Patchin i Hinduja, 2006; prema Bumpas, 2015). Pokazalo se kako je veliki broj slučajeva nasilja na internetu zapravo nastavak nasilja licem u lice, tj. nasilnici se usmjeravaju na djecu koju su već uznemiravali uživo (Ybarra i Mitchel, 2004), koristeći računala ili mobitele. Putem tih uređaja, počinitelji nasilja preko interneta šalju poruke elektroničkom poštom ili instant porukama, koriste uvrede i klevetničke poruke, razvijaju web stranice kako bi promovirali takav sadržaj ili koriste socijalne mreže kako bi koristili različite komponente uznemiravanja (Patchin i Hinduja, 2006). Osim korištenja tehnologije, poseban aspekt nasilja na internetu odnosi se na potencijalnu anonimnost zlostavljača. Anonimnost i znanje o tome da postoji manja vjerojatnost posljedice za vlastite akcije čini nasilje na internetu privlačnijim ponašanjem, budući da mladi misle da će proći nekažnjeno za svoja djela (Shariff, 2008; prema Kraft i Wang, 2009). Budući da ih nitko ne može vidjeti, počinitelji nasilja doživljavaju dezinhibiciju i imaju osjećaj nepobjedivosti. Mason (2008, prema Vestvik, 2011) smatra da računalna komunikacija briše mnoge aspekte društveno prihvatljivih uloga i dovodi do toga da internet postaje potencijalno mjesto za agresivno ponašanje. Nasilje na internetu može se pojaviti u puno više okruženja nego tradicionalno nasilje te učenici mogu postati njegova žrtva sjedeći u svojoj kući za računalom (Kowalski i sur., 2007; prema Stauffer i sur., 2012). Također, specifičan problem nasilja na internetu odnosi se na ogromnu publiku koja njemu svjedoči. Počinitelj nasilja se može usmjeriti na žrtvu pred većim brojem ljudi, odnosno jedan incident nasilja na internetu može ponavljano vidjeti veliki broj ljudi (Patchin i Hinduja, 2006; prema Slonje, Smith i Friesen, 2012). Brzina tehnologije može proširiti tračeve i ponižavajuće slike većom brzinom nego što to može izgovorena riječ (Keith i Martin, 2005; prema Kraft i Wang, 2009). Također, takvi tračevi i slike mogu ostati na internetu beskonačno dugo (Shariff, 2008; prema Kraft i Wang, 2009).

1.2 Učestalost nasilja na internetu

Unatoč razumnoj visokoj zabrinutosti za takvu temu, postoji iznenađujuće mali broj istraživanja koja se tiču nasilja na internetu i viktimizacije. Posljednja istraživanja ukazala su kako je nasilje na internetu raširena i česta pojava te da je jedan od najčešćih oblika uznemiravanja među adolescentima. Rezultati koji govore o prevalenciji nasilja na internetu variraju kao posljedica operacionalnih definicija (Hinduja i Patchin, 2012; prema Bumpas, 2015). Patchin i Hinduja (2012, prema Bumpas, 2015) pronašli su da je 29% mladih izvijestilo da su bili žrtve nasilja na internetu, 11% njih je priznalo da su vršili nasilje na internetu nad

drugima te je više od 47% njih svjedočilo nasilju na internetu. Li (2007) je pronašao da je jedan od tri adolescenta bio žrtva nasilja na internetu, jedan od pet bio je vršitelj nasilja na internetu te je polovica njih ili doživjela ili čula za neki incident nasilja na internetu. Kada ih se pitalo tko su bili počinitelji nasilja putem interneta, autor je došao do podataka da je 25.6% sudionika bilo žrtva takvog nasilja od strane školskih kolega, 12.8% sudionika od ljudi izvan škole, dok je njih čak 46.6% doživjelo nasilje preko interneta od strane nepoznatih osoba. Slonje i Smith (2008, prema Vestvik, 2011) pronašli su da je 9% njih bilo uznemiravano od strane školskih kolega, 22% je bilo žrtva nasilja osoba izvan škole te 20.7% njih nije znalo tko su osobe koje ih uznemiravaju. Neka istraživanja pokazala su postojanje spolnih razlika u učestalosti uključivanja u nasilje na internetu. Dok je Li (2006) pronašao veću proporciju muških učenika uključenih u nasilje na internetu, neka istraživanja upućuju na to da su djevojčice više uključene u nasilje na internetu kao počinitelji i žrtve (Kowalski i Limber, 2007; prema Stauffer, 2011). Kowalski i Limber (2007) izvijestili su da je 15% učenica i 7% učenika bilo žrtva nasilja na internetu. Oko 10% učenica izvijestilo je kako je bilo uključeno u nasilje na internetu kao žrtva i počinitelj, dok je 4% učenika izvijestilo o toj dvostrukoj ulozi. Na kraju, 4% učenica i 5% učenika je izjavilo da je bilo počinitelj nasilja na internetu. Osim spolnih razlika vezanih uz nasilje preko interneta, pronađena je i dobna razlika. Ybarra i Mitchell (2004) pronašli su porast u uključivanju u nasilje preko interneta kod starijih učenika te je najveća prevalencija bila kod osoba između 15 i 17 godina. Pokazalo se kako stariji učenici imaju bolji pristup tehnologiji te je češće i koriste (Lenhart, 2009; prema Stauffer, 2011) te su iz tog razloga izloženiji prilikama da budu uključeni u nasilje preko interneta. Veliko nacionalno istraživanje nasilja provedeno u SAD-u (Nansel i sur, 2001; prema Bumpas, 2015) došlo je do oprečnih podataka: učenici koji pohađaju više razrede osnovne škole izvještavaju o većem broju nasilja na internetu nego učenici srednje škole. Iako rezultati istraživanja o učestalosti nasilja na internetu variraju kao i rezultati za učestalost tradicionalnog nasilja, većina istraživača se slaže da je nasilje na internetu u porastu (Hinduja i Patchin, 2010; prema Stauffer, 2011). Zabrinjavajući podatak pronašli su Jones, Mitchell i Finkelhor (2013) ispitivanjem porasta uznemiravanja putem interneta od 2000. do 2010. godine. Pronađeno je da se proporcija mladih korisnika interneta (od 10 do 17 godina) koji izjavljuju da su uznemiravani putem interneta značajno povećala tijekom godina – sa 6% 2000. godine na 11% 2010. godine. Drugi uočljiv trend je veliko povećanje proporcije žrtava ženskog spola (sa 48% na 69%), ali i počinitelja ženskog spola (s 20% na 48%) u posljednjem desetljeću, dok se tijekom tog vremena zastupljenost mladića (žrtava i počinitelja) nije mijenjala. Što se tiče učestalosti prijave nasilja na internetu, Li (2007) je pronašao da je 48,9% žrtava nasilja izvijestilo odrasle osobe o incidentu. Kada se učenike pitalo što misle o

intervenciji odraslih u školi u slučaju nasilja, 63,6% njih je smatralo da su odrasli pokušali spriječiti nasilje na internetu kada su bili informirani.

U Republici Hrvatskoj istraživanja nasilja na internetu su se tek počela provoditi. Kao i u ostalim zemljama diljem svijeta, nasilje na internetu nije rijetka pojava. Udruga Hrabri telefon je tijekom 2004. godine provela istraživanje o iskustvima djece pri korištenju interneta. Utvrđeno je da je 27% djece bilo izloženo porukama seksualnog sadržaja, 28% djece na chatu je bilo izloženo pitanjima o intimnim detaljima u vezi seksa, samozadovoljavanju, intimnim dijelovima tijela i odjeće te je 8% djece navelo da im je bio upućen poziv za sastanak ili seksualni poziv. Isto tako, Hrabri telefon (2004, prema Đuraković, Šincek i Tomašić Humer, 2014) došao je do podataka da je 7% djece i mladih zloupotrijebilo nečije ime i objavilo tuđe privatne informacije na internetu, 5% sudionika je objavilo tuđu sliku ili film s ciljem izrugivanja, 7% sudionika lažno se predstavljalo i govorilo ružne stvari u ime druge osobe te je 8% djece i mladih nekome na mobitel slalo uznemirujuće i prijeteće poruke.

1.3 Oblici nasilja na internetu

Nasilje na internetu može se izvršiti na različite načine i korištenjem različitih oblika tehnologije. Willard (2006) je identificirala 7 različitih kategorija nasilja na internetu: 1) *iskazivanje ljutnje*: slanje ljutih, uvredljivih i vulgarnih poruka o osobi online grupi na internetu ili direktno toj osobi putem internet pošte ili tekstualnih poruka, 2) *uznemiravanje* putem interneta: ponavljano slanje uvredljivih poruka putem internet pošte ili drugih tekstualnih poruka, 3) *uhodjenje putem interneta*: uznemiravanje putem interneta koje doprinosi šteti ili zastrašivanju pojedinca, 4) *ponižavanje*: slanje štetnih, neistinitih ili okrutnih izjava o osobi drugim osobama i stavljanje takvog materijala na internet, 5) *maskiranje*: pretvaranje da je osoba netko drugi te slanje ili objavljivanje sadržaja pod identitetom druge osobe koji nju čine lošom, 6) *razotkrivanje*: slanje ili objavljivanje sadržaja koji sadrži osjetljive, privatne ili neugodne informacije o osobi, uključujući prosljeđivanje privatnih poruka i slika, 7) *isključivanje*: namjerno izdvajanje nekoga iz grupe na internetu. Također, Willard (2006) je definirala različite uloge onih koji čine nasilje na internetu: 1) počinitelji nasilja koji smatraju da imaju pravo vršiti nasilje (engl. *entitlement*), 2) osvetnici (engl. *retaliators*) i 3) pasivni promatrači (engl. *bystanders*). Počinitelji nasilja koji smatraju da imaju pravo vršiti nasilje nad drugima misle da su superiorniji od drugih te da imaju pravo ponižavati one koje smatraju da su ispod njih, osvetnici su počinitelji nasilja koji su jednom sami bili žrtva nasilja, dok su pasivni promatrači oni koji ohrabruju nasilje gledajući ga i ne intervenirajući. Vandebosch i Cleemput (2009) podijelili su nasilje na internetu na direktno i indirektno nasilje. Direktno

nasilje uključuje nasilje nad vlasništvom (npr., slanje dokumenta koji je zaražen virusom), verbalno nasilje (npr., korištenje interneta ili mobilnog telefona kako bi se uvrijedilo ili prijetilo osobi), neverbalno nasilje (npr., slanje prijetećih ili sramotnih slika) i socijalno nasilje (npr., isključivanje nekog iz online grupe). Indirektno nasilje uključuje „razotkrivanje“ povjerljivih informacija, pretvaranje, širenje tračeva putem mobilnog telefona, internet pošte ili razgovora (*chat-a*) i sudjelovanje u glasanju u anketama koje sadrže klevetničke sadržaje. Huang i Chou (2010, prema Slonje, Smith i Friesen, 2012) istraživali su tipove nasilnih ponašanja na internetu kod triju različitih grupa: žrtava, počinitelja i promatrača. Najčešća ponašanja koja su žrtve i počinitelji nasilja na internetu spomenuli bila su korištenje prijetećih i uznemiravajućih, dok su promatrači spomenuli ismijavanje kao najčešće nasilno ponašanje na internetu. Kowalski (2008, prema Stauffer i sur., 2012) je naveo kako se nasilje na internetu može pojaviti putem instant poruka, internet pošte, tekstualnih poruka, sudjelovanjem u društvenim mrežama poput MySpace-a i Facebook-a, u sobama za razgovor (engl. *chat rooms*), blogovima, web stranicama i internet kladjenju. Nasilje na internetu se također može pojaviti na video stranicama poput Youtube-a te može uključivati slanje poruka i videa te telefonske pozive. Smith i sur. (2008) pronašli su da su pozivi, tekstualne poruke i instant poruke najčešći modaliteti preko kojih se odvija nasilje preko interneta.

1.4 Faktori povezani s nasiljem preko interneta

Neka istraživanja nasilja na internetu ispitala su faktore koji doprinose pojavi takvog oblika nasilja. Jedno od takvih istraživanja proveli su Accordino i Accordino (2011). Pronašli su da je frekvencija korištenja interneta pozitivno povezana s doživljavanjem nasilja preko interneta. Osim toga, autori su pronašli da je odnos između roditelja i djeteta značajan faktor koji igra ulogu u nasilju preko interneta, odnosno učenici koji su imali bliskiji odnos sa svojim roditeljima rjeđe su bili žrtva nasilja preko interneta. Na kraju, pronašli su da je jedan od faktora povezanih s činjenjem nasilja na internetu bilo doživljavanje nasilja preko interneta. Autori su utvrdili kako su učenici koji su češće sudjelovali u nasilju preko interneta češće bili žrtva nasilja. Kowalski i sur. (2007, prema Jose, Kljakovic, Scheib i Notter, 2012) pronašli su kako je korelacija između sudjelovanja u nasilju na internetu i doživljavanja nasilja na internetu veća nego između tradicionalnog nasilja i viktimizacije. Ybarra i Mitchell (2004) su također istraživali faktore koji dovode do nasilja na internetu. Oni su pronašli da su najznačajniji prediktori viktimizacije na internetu uključenost u tradicionalno nasilje i nepoznavanje sigurnosnih strategija. Li (2007) je pronašao da su kultura i uključenost u tradicionalno nasilje bili snažni prediktori nasilja na internetu i viktimizacije, spol je bio značajni faktor nasilja na

internetu, dok je neznanje o internet sigurnosti predviđalo viktimizaciju na internetu. Pronađeno je kako su neka antisocijalna ponašanja povezana s uključivanjem u nasilje preko interneta: uključenost učenika u nasilje u školi, korištenje alkohola i cigareta te ilegalnih droga predviđalo je viktimizaciju i nasilje preko interneta (Pelfrey i Weber 2013; prema Bumpas, 2015). Ma (2001, prema Li, 2007) je pronašao kako su akademsko postignuće i akademski pritisak povezani s nasiljem u školi: učenici s malim akademskim pristiskom češće uznemiravaju učenike s visokim akademskim pristiskom. Neka istraživanja dovela su u vezu internetske vještine s uključivanjem u nasilje na internetu. Vandebosch i Van Cleemput (2008) pronašli su da se osobe s razvijenim kompjuterskim vještinama češće uključuju u devijantne internetske i mobilne aktivnosti. Slično tome, Ybarra i Mitchell (2004) pronašli su da se nasilnici na internetu smatraju internet znalcima u većoj mjeri nego oni koji ne vrše nasilje nad drugima.

1.5 Posljedice nasilja na internetu.

Utjecaj nasilja na dječji i adolescentski razvoj potvrđen je u različitim kulturama i kontekstu te je uzrok zabrinutosti roditelja, škola, psihologa i same djece (Ando, Askura i Simons-Morton, 2005; Graham, Bellmore i Mize, 2006; You i sur., 2008; prema Li, 2007). Iako su istraživanja nasilja na internetu manje opsežna nego za tradicionalno nasilje, istraživači smatraju kako su učinci nasilja na internetu slični ili čak potencijalno opasniji od tradicionalnog nasilja (Ybarra i Mitchell, 2004). Potencijalno velika publika karakteristična za nasilje na internetu upućuje na to kako se žrtva može lošije osjećati nego u slučaju tradicionalnog nasilja te izvijestiti o intenzivnijim osjećajima srama (Slonje i Smith, 2008; prema Slonje, Smith i Friesen, 2012). Također, ako počinitelj ne vidi žrtvu, manje je svjestan posljedica koje njegovo ponašanje izaziva. Budući da ne postoji povratna informacija o tome kako se žrtva zaista osjeća, javlja se manje prilika za empatiju ili žaljenje (Slonje, Smith i Friesen, 2012). Žrtve doživljaju brojne negativne posljedice vezane uz školu: poteškoće u koncentraciji, smanjenje akademskog postignuća, smanjeni interes za školu, povećano izostajanje iz škole (National Association of State Boards of Education, 2003, prema Li, 2007), otežano funkcioniranje u školi (Ybarra i Mitchell, 2007; prema Kraft i Wang, 2009) te manju sigurnost (Feinberg i Robey, 2008; prema Kraft i Wang, 2009). Nasilje preko interneta može dovesti do socijalnog povlačenja, emocionalne boli, samoozljeđivanja i suicidalnih misli (Con, 2010; Hinduja i Patchin, 2010, Hay i Maldrum, 2010; prema Bumpas, 2015). Ybarra i Mitchell (2004) pronašli su da je čak jedna trećina žrtava nasilja na internetu izvijestila o emocionalnoj boli kao posljedici uznemiravanja preko interneta. Zanimljiv nalaz govori o tome da su učenici koji su bili i žrtve

i počinitelji nasilja na internetu šest puta češće izvještavali o emocionalnoj boli nego oni koji su bili samo žrtva nasilja na internetu. Međutim, iako mnoge žrtve osjećaju emocionalnu patnju nakon incidenta nasilja na internetu, Ortega i sur. (2009, prema Slonje, Smith i Friesen, 2012) izvijestili su kako neke žrtve doživljeni incident uopće nije zabrinuo. Ipak, zbog navedenih utvrđenih negativnih učinaka nasilja preko interneta na učenike (žrtve, ali i počinitelje) škole bi trebale poduzeti adekvatne mjere te osmisliti i implementirati učinkovite programe prevencije za reduciranje nasilja preko interneta (Stauffer, 2011).

1.6 Prevencija nasilja preko interneta

Kao rezultat problema nasilja među učenicima mnoge su škole razvile učinkovite programe prevencije nasilja (Li, 2007). S obzirom na ograničen broj literature koja se tiče konkretno prevencije nasilja preko interneta, bitno je spomenuti istraživanja koja su pronašla vezu između nasilja preko interneta i tradicionalnog nasilja. Iako nisu identične interpersonalne dinamike, Jose, Kljakovic, Scheib i Notter (2012) utvrdili su kako su tradicionalno nasilje i nasilje na internetu povezani. Li (2007) je pronašao kako je 30% sudionika koji su izvijestili da su vršili nasilje također izvijestilo da su vršili nasilje preko interneta. Također, autor je pronašao kako je 33% žrtava tradicionalnog nasilja bilo žrtva nasilja na internetu. Budući da se radi o povezanim konstruktima, najprije ćemo se osvrnuti na istraživanja intervencije tradicionalnog nasilja. Cross i sur. (2011, prema Bumpas, 2015) testirali su efikasnost programa „Friendly Schools“ za smanjenje nasilnog ponašanja učenika. Testirali su učenike 4. razreda koji su prošli navedeni program tijekom perioda od 2 godine. Pronašli su kako je tretmanska skupina rjeđe od kontrolne skupine izvještavala o tome da je bila žrtva nasilja. Također, tretmanska grupa je češće izvještavala o tome da je primjetila uznemiravanje drugih učenika. Olweusov program prevencije nasilja postigao je uspjeh u Norveškoj, međutim nije se pokazao uspješnim u Sjedinjenim Američkim Državama (Smith, Pepler i Rigby, 2004; prema Kraft i Wang, 2009). Takav program je uključivao: postavljanje jasnih pravila i posljedica, uključivanje treninga socijalnih vještina u školski kurikulum, roditelje i intervenciju za počinitelje i žrtve. Vestvik (2011) je utvrdio kako su se programi prevencije nasilja inspirirani upravo radom Dana Olweusa pokazali najučinkovitijima u reduciranju nasilja. Farrington i Ttofi (2009) proveli su meta-analizu 44 evaluacija programa protiv nasilja te su pronašli kako su školski programi za prevenciju nasilja učinkoviti za smanjenje nasilja i viktimizacije. Smith i sur. (2008, prema Kraft i Wang, 2009) zaključili su kako programi protiv nasilja imaju umjeren uspjeh te smanjenje pojave incidenata nasilja iznosi oko 15%. S obzirom na mali broj istraživanja, prevencije nasilja na internetu tek trebaju dobiti čvrstu empirijsku podršku (Bumpas, 2015).

Willford i sur. (2013, prema Bumpas, 2015) su istraživali učinak „KiVa“ programa prevencije nasilja na internetu na učenicima osnovne škole. Učenici koji su prošli program intervencije izvijestili su o manjem broju nasilja na internetu u mjerenju poslije intervencije nego učenici koji nisu prošli program intervencije. Toshack i Colmar (2012, prema Bumpas, 2015) proveli su istraživanje učenika 5. i 6. razreda kako bi ispitali učinak intervencija protiv nasilja na internetu. Pronađeno je veće znanje o nasilju na internetu i korištenje sigurnosnih strategija nakon intervencije. Isto tako, Lee i sur. (2013) proveli su osmotjedni kurs „Web Quest“ te su pronašli da je intervencija bila učinkovita u povećanju znanja o nasilju na internetu i reduciranju namjere da se vrši nasilje na internetu, međutim nije bila učinkovita u promjeni stavova prema nasilju na internetu. „Bruk hue!“ je norveška kampanja koja je imala za cilj smanjiti nasilje na internetu, stvoriti dobro školsko i dječje okruženje, povećati svijest o problemu nasilja na internetu i raširiti znanje o tome koje situacije mogu dovesti do nasilja na internetu i kako izbjeći te situacije. Kampanja je dala pozitivne rezultate. Povećala se svijest o problemu nasilja na internetu među učenicima i učiteljima te se povećalo znanje o nasilju na internetu i sigurnosti na internetu (Vestvik, 2011). Suprotno navedenim nalazima o prevenciji nasilja, Limber (2004, prema Stauffer, 2001) izvještava kako tradicionalni programi protiv nasilja nisu učinkoviti, budući da roditelji i edukatori sumnjaju u potrebu za takvim programom, kao i u njegovu učinkovitost. Ako polovica učitelja nije sigurna ili je protiv implementiranja programa, integritet i utjecaj tretmana bit će narušen. Mishna, Saini i Solomon (2009) izvijestili su kako programi protiv nasilja dovode do većeg znanja o internet sigurnosti, ali ne dovode do promjene u ponašanju na internetu. Ttofi i Farrington (2012) naglasili su kako su potrebna daljnja istraživanja o prediktivnoj učinkovitosti pojedinih programa prevencije nasilja.

Prema postojećim istraživanjima prevencija nasilja na internetu, ključna stavka prevencije nasilja na internetu mogla bi biti edukacija roditelja. Istraživanja su ukazala kako supervizija roditelja i razgovor o online aktivnostima može spriječiti adolescente da se upuštaju u rizična ponašanja na internetu, kao što su dijeljenje osobnih informacija, dijeljenje fotografija, sastanci i izlaganje prijetećim porukama (Berson, Berson i Ferron, 2002; prema Kraft i Wang, 2009). U istraživanju Stauffera i sur. (2011) učitelji su smatrali kako je povećana uključenost roditelja najbolja strategija prevencije. Oni su smatrali kako su roditelji koji upozoravaju djecu o posljedicama nasilja na internetu bolja strategija od razrednih lekcija koje govore protiv nasilja. U istraživanju Agatston, Kowalski i Limber (2007) učenici su izvijestili kako bi vjerojatnije prijavili incident nasilja na internetu svojim roditeljima nego odrasloj osobi u školi, budući da vjeruju da im odrasla osoba u školi ne bi pomogla. Osim utvrđene važnosti

uključenosti roditelja u edukaciju o nasilju na internetu, predložene su još neke strategije prevencije u literaturi. Cambell (2005) je identificirao svjesnost kao važan aspekt koji može smanjiti nasilje u školama. Autor navodi da je povećanje svjesnosti prvi korak u borbi protiv nasilja na internetu. Mnogi učenici ne znaju da su neki oblici ponašanja na internetu zapravo oblik nasilja. VandeBosch i Cleemput (2009) došli su do zabrinjavajuće spoznaje kako mnogi sudionici neke radnje na internetu ne smatraju nasiljem, odnosno ne misle da su štetne za osobu kojoj su upućene. Primjerice, pronađena je jasna razlika u percepciji nasilnika koji su svoje radnje opisivali kao „smiješne“ i žrtve koje su najčešće smatrale takve radnje „štetnima“. Učenici uglavnom ne žele reputaciju nasilnika te im je iz tog razloga potrebno razjasniti što je zapravo nasilje na internetu (Li, 2007). U borbi protiv nasilja potrebno je potaknuti počinitelja da shvati što je učinio i posljedice koje to ima za žrtvu. Ta ideja može biti od velike važnosti u kontekstu nasilja na internetu gdje počinitelj ne može vidjeti žrtvu i dobiti povratnu informaciju kako se žrtva osjeća (Slonje, Smith i Friesen, 2012). Slonje i sur. (2012, prema Slonje, Smith i Friesen, 2012) istraživali su razliku u osjećaju žaljenja kod učenika koji su vršili nasilje: 70% onih koji su bili uključeni u tradicionalno nasilje izvijestili su žaljenje zbog njihovog ponašanja, dok je tek 42% onih koji su bili uključeni u nasilja na internetu osjetilo žaljenje zbog ono što su učinili. Nadalje, znanje o tome kako odgovorno i sigurno koristiti internet može biti korisna preventivna mjera. Nasilje preko interneta javlja se u okruženju gdje nisu prisutni odgovorni odrasli te je stoga bitno da mladi ljudi nauče kako mogu prevenirati takav oblik nasilja (Vestvik, 2011). Chibnaill i sur. (2006) došli su da rezultata koji govore o tome da su programi o internet sigurnosti učinkoviti za povećanje znanja o sigurnim strategijama na internetu, ali nema nalaza koji ukazuju na smanjenje uključenosti u rizična ponašanja na internetu. Kraft i Wang (2009) ukazali su kako je specifična strategija koju su nasilnici vidjeli kao učinkovitu bila kazna koja je uključivala ograničeno korištenje interneta. Adolescenti su smatrali oduzimanje pristupa tehnologiji učinkovitim preventivnim mjerom bez obzira na njihovu ulogu u nasilju na internetu (jesu li bili počinitelj ili žrtva). Ttofi i Farrington (2012) su na osnovu meta-analize 44 evaluacija programa prevencije nasilja utvrdili najvažnije komponente programa koje učinkovito smanjuju nasilje: edukacija roditelja, povećana supervizija roditelja, korištenje disciplinarnih metoda, školske konferencije, video prikazi, informacije za roditelje, rad s vršnjacima, razredna pravila te razredna kontrola. Na kraju, u literaturi se može pronaći kako su neki autori predložili nešto drugačije strategije nošenja s nasiljem preko interneta. Primjerice, Kalman (2009, prema Vestvik, 2011) ne preporučuje da djeca odmah prijavljuju nadležnima (primjerice, policiji) kada se pojavi nasilje preko interneta, osim u slučaju ozbiljnih prijetnji, jer se tada stvara još više mržnje te počinitelji nasilja postaju agresivniji. Autor savjetuje

direktni razgovor s počiniteljem bez iskazivanja ljutnje. On smatra da počinitelji nasilja uznemiravaju žrtvu upravo iz razloga što to izaziva ljutnju kod žrtve i takvo pokazivanje ljutnje nagrađuje počinitelja za ismijavanje žrtve. Iz tog razloga preporučuje se skrivanje osjećaja ljutnje, jer je ljutnja izvor svih problema u interpersonalnim odnosima. Kako bi počinitelji nasilja prestali sa svojim ponašanjem, autor smatra da je najbolje ne uraditi ništa. Također, autor navodi kako humor može pomoći protiv agresivnog ponašanja jer će počinitelji uvidjeti da ne mogu uznemiriti žrtvu te da nasilje nije ozbiljno shvaćeno.

1.7 Uloga psihologa u prevenciji nasilja

Prema Diamanduros, Downs i Jenkinsu (2008), školski psiholozi su u jedinstvenoj poziciji i imaju važnu ulogu u adresiranju problema nasilja na internetu u školi. Psiholozi mogu pomoći u školi u pokušaju da povećaju prijavljivanje nasilja na internetu. Također, oni mogu uključiti promatrače nasilja u programe vršnjačke podrške i trening empatije. Najprije, u borbi protiv nasilja preko interneta psiholozi mogu biti učinkovite vođe u promoviranju svjesnosti o nasilju preko interneta i psihološkom utjecaju na djecu i adolescente. Drugo, oni mogu procijeniti učestalost i ozbiljnost nasilja preko interneta. Treće, psiholozi mogu biti učinkoviti u razvoju programa prevencije koji se bavi problemom nasilja na internetu među učenicima. Bitna uloga koju psiholozi imaju je intervencija i planiranje strategija koje škole mogu implementirati za redukciju nasilja preko interneta (Vestvik, 2011). Iako preventivne mjere mogu smanjiti broj nasilja, postoji velika vjerojatnost da će se nasilje preko interneta ipak pojaviti (Diamanduros, Downs i Jenkins, 2008). Kako bi škole mogle implementirati programe koji zaista reduciraju nasilje, od velike je važnosti provjeriti u kojoj mjeri su primjenjene intervencije učinkovite.

1.8 Emocionalna inteligencija

Osim nasilja preko interneta, ovo istraživanje razmatralo je konstrukt emocionalne inteligencije. Emocionalna inteligencija (EI) je relativno novo područje psihologije i novi predmet znanstvenih istraživanja. Ideja o postojanju individualnih razlika u emocionalnim vještinama i povezanostima tih vještina sa stvarnim životnim uspjehom, izazvala je veliko zanimanje u znanstvenim i stručnim krugovima (Abraham, 2005; Brackett, Mayer i Warner, 2004; Ciarochi, Chan i Caputi, 2000; Goetz, Frenzel, Pekrun i Hall, 2005; prema Buško i Babić, 2006). Peter Salovey i John D. Mayer (prema Babić, 2004) definirali su emocionalnu inteligenciju kao sposobnost uočavanja i izražavanja emocija, asimiliranja emocija u mišljenju te sposobnost razumijevanja i upravljanja tuđim i vlastitim emocijama. David Goleman (prema

Babić, 2004) definirao je emocionalnu inteligenciju kao prepoznavanje vlastitih emocija, upravljanje emocijama, samomotiviranje, prepoznavanje emocija u drugima i snalaženje u vezama. Prema Reuven Bar-Onu (prema Babić, 2004), emocionalna inteligencija uključuje „niz personalnih, emocionalnih i socijalnih kompetencija i vještina koje utječu na nečiju sposobnost da uspije u suočavanju sa zahtjevima i pristiscima okoline“. Onaj tko posjeduje takve kompetencije smatra se dobro prilagođenim i emocionalno vještim pojedincem, a onaj tko ih ne posjeduje može biti oštećen u socijalnom i emocionalnom funkcioniranju (Mayer, DiPaolo i Salovey, 1990; prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Emocionalno inteligentna osoba je, u najužem smislu riječi, osoba koja percipira emocije, koristi ih u mišljenju, razumijeva njihovo značenje i upravlja njima bolje od drugih (Mayer, Salovey i Caruso, 2004; prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Prvi i najpoznatiji model emocionalne inteligencije odnosi se na model Mayera i Saloveya (1997). Poznat je i pod nazivom model četiri grane (engl. *four-branch model*) te uključuje sljedeće četiri razine sposobnosti: a) percepciju, procjenu i izražavanje emocija, b) emocionalnu facilitaciju mišljenja, c) razumijevanje i analizu emocija: upotrebu emocionalnih znanja i d) refleksivnu regulaciju emocija u promociji emocionalnog i intelektualnog razvoja (Mayer i sur., 2004; prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Refleksivna regulacija emocija u svrhu emocionalnog i intelektualnog razvitka je najsloženija razina emocionalne inteligencije. Kako dijete raste, razvija se sposobnost refleksivnog uključivanja u emocije ili isključivanja iz njih, ovisno o procjeni njihove korisnosti. Najsloženija sposobnost ove razine emocionalne inteligencije je sposobnost upravljanja emocijama u sebi i drugima, ublažavanjem negativnih emocija i pojačanjem ugodnih, a da se ne umanju ili prenapregne informacija koju one prenose. Refleksivna regulacija emocija poboljšava socijalnu adaptaciju i rješavanje problema te uključuje znanje o tome kako se smiriti nakon stresnih osjećaja ili kako ublažiti stresne emocije kod drugih ljudi (Roberts, Zeidner i Matthew, 2003; prema Babić, 2004).

U posljednjih dvadesetak godina prikupljen je veliki broj empirijskih dokaza o važnosti emocionalne inteligencije u predikciji različitih aspekata socijalnog funkcioniranja. Čini se da bi emocionalna inteligencija mogla imati veliku važnost za prilagodbu u razdoblju intenzivnog razvoja kao što je period rane adolescencije kada je i emocionalna osjetljivost pojedinca povećana (Fernandez-Berrocal i sur., 2006; Trinidad i sur., 2005.; prema Buško i Babić, 2006). Pokazalo se da djeca i adolescenti koji su vrlo vješti u čitanju tuđih emocija imaju ujedno viši društveni status među vršnjacima (Hubbard i Coie, 1994; prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014), a oni koji pokazuju visoke sposobnosti neverbalnog iščitavanja osjećaja među

najomiljenijim su učenicima u svojoj školi te među emocionalno najstabilnijom djecom (Nowicki i Duke, 1989; prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Od četiri razine emocionalne inteligencije, regulacija emocija je vjerojatno najvažnija za socijalnu interakciju, budući da direktno utječe na emocionalnu ekspresiju i ponašanje. Primjerice, jedno neodgovarajuće ljutito ponašanje može zauvijek narušiti odnos među osobama. S druge strane, sposobnost percipiranja i razumijevanja emocija utječe indirektno na socijalne interakcije na način da pomaže ljudima interpretirati internalne i socijalne znakove te tako usmjerava emocionalnu samoregulaciju i socijalno ponašanje. Emocionalna regulacija može utjecati na socijalne interakcije pomoću više mehanizama: ono najvažnije, utječe na emocionalni ton socijalnih susreta. Prikaz ugodnih emocija izaziva naklonjene reakcije kod drugih, dok ekspresija negativnih emocija obično odvlači ljude (Furr i Funder, 1998; prema Lopes, Salovey, Cote i Beers, 2005). Studenti koji su pokazali veći stupanj emocionalne regulacije imali su pozitivnije odnose s drugima te manje sukoba u odnosima s prijateljima (Lopes, Salovey i Straus, 2003; prema Lopes, Salovey, Cote i Beers, 2005). McLaughlin i sur. (2011) utvrdili su da emocionalna inteligencija predviđa agresivno ponašanje kod adolescenata (prema Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Pokazalo se kako je EI negativno povezana s agresivnim ponašanjem kod mladih (Bracket, Mayer i Warner, 2004; prema Castillo, Salguero i Fernandez-Berrocal, 2013) te da je pozitivno povezana s empatijom (Mayer, Caruso i Salovey, 1999; prema Castillo, Salguero i Fernandez-Berrocal, 2013). Adolescenti koji su učestalo uključeni u različite oblike agresivnog ponašanja imaju manju sposobnost identificiranja i reguliranja negativnih emocija koji su često središte agresivnosti (Peled i Moretti, 2007; prema Castillo, Salguero i Fernandez-Berrocal, 2013). Emocionalna inteligencija bi mogla imati bitnu ulogu u redukciji agresivnog ponašanja i poticanju sposobnosti empatije. S obzirom na dobivene nalaze, čini se korisnim ispitati hoće li nasilje na internetu, kao jedan od načina manifestacije agresivnog ponašanja, biti povezano s upravljanjem emocijama, bitnom komponentom emocionalne inteligencije. Potvrđivanje takvog nalaza moglo bi biti od velike koristi za razvoj programa namijenjenog suzbijanju nasilja na internetu.

2. Cilj, problem i hipoteze

2.1. Cilj

Cilj ovog istraživanja bio je provjeriti kvalitetu programa prevencije nasilja preko interneta te ispitati povezanost sposobnosti upravljanja emocijama s uključivanjem u nasilje preko interneta na učenicima viših razreda osnovne škole.

2.2. Problemi

1. Ispitati je li došlo do promjene u ponašanju na internetu nakon programa prevencije nasilja preko interneta.
2. Ispitati je li došlo do promjene u znanju o nasilju preko interneta nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta.
3. Ispitati postoji li povezanost sposobnosti upravljanja emocijama s činjenjem i doživljavanjem nasilja preko interneta.

2.3. Hipoteze

H1. Učenici će nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta pokazati manje rizičnih, a više sigurnosnih ponašanja na internetu.

H2. Učenici će nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta pokazati veće znanje o nasilju preko interneta.

H3. Postojat će negativna povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i činjenja nasilja preko interneta te će postojati negativna povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i doživljavanja nasilja preko interneta.

3. Metoda

3.1 Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo $N=97$ sudionika (45 sudionika ženskoga spola te 52 sudionika muškoga spola). Sudionici su bili učenici 5., 6., 7. i 8. razreda Osnovne škole sv. Ane u Osijeku. Raspon dobi varirao je u intervalu od 10 do 16 godina te je prosječna dob sudionika iznosila $M=12,8$ ($SD=1,255$). Učenici su bili podijeljeni na kontrolnu i tretmansku skupinu, tako su b razredi predstavljali tretmansku skupinu koja je bila izložena programu prevencije nasilja preko interneta, dok su a razredi predstavljali kontrolnu skupinu koja nije bila izložena navedenom programu. Budući da u 7. razredu postoji samo jedan razredni odjel (koji je bio uključen u tretmansku skupinu), nije postojala paralelna kontrolna skupina za taj razred. U

obradu rezultata uzeti su samo podaci sudionika koji su sudjelovali u oba mjerenja (testiranje prije i poslije intervencije), odnosno $N=80$ sudionika (40 sudionika tretmanske skupine te 40 sudionika kontrolne skupine).

Tablica 1. Pregled broja učenika raspoređenih u tretmansku i kontrolnu skupinu od 5. do 8. razreda Osnovne škole sv. Ane u Osijeku ($N=80$)

		Skupina (tretmanski ili kontrolni razred)		
		tretmanski razred	kontrolni razred	Ukupno
Razred	5. razred osnovne škole	7	11	18
	6. razred osnovne škole	13	12	25
	7. razred osnovne škole	14	0	14
	8. razred osnovne škole	6	17	23
Ukupno		40	40	80

3.2 Instrumenti

Upitnik otkrivanja podataka o sebi na internetu (Milić i Tomašić Humer, 2015) sastoji se od 10 tvrdnji o svakodnevnim ponašanjima na društvenim mrežama. Primjenjuje se u dvije verzije. Upitnik koji ispunjavaju mlađi sudionici (5. i 6. razred) ne sadrži jednu tvrdnju („Stavljam svoje intimne (obnažene, nage, privatne) slike/fotografije na društvene mreže (npr. Facebook profil)“) koja je sadržana u upitniku koji ispunjavaju stariji. Za svaku tvrdnju sudionik treba procijeniti na skali od 1 do 5 (1 označava *nikad*, 5 označava *uvijek*) koliko je navedeno ponašanje karakteristično za njega. Ukupan rezultat formiran je kao aritmetička sredina odgovora sudionika na svim česticama, pri čemu veća vrijednost ukazuje na višu razinu otkrivanja osobnih podataka na internetu. Minimalan rezultat koji se može ostvariti u ovom upitniku je 1, dok je maksimalan 5.

Skala doživljavanja/činjenja nasilja (Cetin, Yaman i Peker, 2011) ispituje doživljavanje i činjenje nasilja preko interneta u posljednjih godinu dana. Upitnik se sastoji od dva dijela, supskale „doživljavanje nasilja preko interneta“ i supskale „činjenje nasilja preko interneta“, pri čemu svaki dio sadrži 22 čestice. U prvom dijelu sudionici na skali od 1 (nikad) do 5 (uvijek) procjenjuju je li im se opisano ponašanje dogodilo. U drugom dijelu na jednakim česticama sudionici procjenjuju jesu li se na skali od 1 (nikad) do 5 (uvijek) sami tako ponašali.

Faktorskom analizom dobivena su 3 faktora za svaki dio: verbalno nasilje preko interneta, skrivanje identiteta te krivotvorenje na internetu. Koeficijenti unutarnje konzistencije za obje supskale iznose 0,89. Ukupan rezultat formira se kao zbroj rezultata svih čestica te se može izražavati po dimenzijama činjenja, odnosno doživljavanja nasilja preko interneta i navedenim faktorima (Cetin, Yaman i Peker, 2011). Minimalan rezultat koji se može ostvariti na subskalama je 22, dok je maksimalni rezultat 110.

Upitnik znanja o nasilju preko interneta (Milić i Tomašić Humer, 2015) sastoji se od 15 tvrdnji o svakodnevnim ponašanjima na internetu s naglaskom na opise nasilja preko interneta. Zadatak sudionika je za svaku tvrdnju procijeniti je li ona točna i zaokružiti „da“ ukoliko smatra da jeste, odnosno zaokružiti „ne“ ukoliko smatra da nije. Od 15 tvrdnji navedenih u upitniku 12 je točnih, dok su 3 tvrdnje netočne. Upitnik se primjenjuje u dvije verzije. Upitnik koji ispunjavaju mlađi sudionici (5. i 6. razred) ne sadrži tri tvrdnje koje su sadržane u upitniku koji ispunjavaju stariji („Postavljanje internetske ankete o osobi bez njezina znanja i/ili odobravanja predstavlja nasilje“, „Kreiranje „grupe“ na društvenoj mreži i/ili web stranici s ciljem izopćavanja (isključivanja) druge osobe iz društva/škole/ustanove predstavlja nasilje preko interneta, „Promjena lozinke na e-mail računu i/ili društvenoj mreži druge osobe kako ona ne bi mogla pristupiti računu je oblik nasilja“). Svaka ispravno procijenjena tvrdnja boduje se jednim bodom dok se neispravno procijenjena tvrdnja boduje s nula bodova (odnosno, ne boduje se). Maksimalan broj bodova koji sudionik istraživanja na ovom upitniku može ostvariti je 15, dok je minimalan 0 (u verziji za mlađe maksimalni rezultat iznosi 12).

Test upravljanja emocijama (Buško i Babić, 2013) namijenjen je mjerenju četvrte razine modela Mayera i Saloveya kod učenika rane adolescentne dobi. U testu se nalaze opisi 13 situacija iz svakodnevnog života u kojima se javljaju različiti, pozitivni i negativni, osjećaji. Za svaku situaciju ponuđeno je 4 ponašanja koja se mogu primijeniti za prevladavanje neugodnih osjećaja ili za pojačavanje ugodnih osjećaja. Zadatak sudionika je da za svako navedeno ponašanje na skali od 1 do 5 procijene korisnost ili štetnost tog ponašanja za ublažavanje neugodnih i pojačavanje ili održavanje ugodnih osjećaja u određenoj situaciji. Ukupni rezultat u ovom testu predstavlja zbroj pojedinačnih rezultata, odnosno točnosti procjene korisnosti svake navedene mogućnosti. Ukupni broj čestica u testu je 52 (13 situacija x 4 mogućnosti). Kriterij točnosti odgovora je mišljenje stručnjaka, odnosno autora testa. Točnoj procjeni pridruženo je dva boda, susjednoj procjeni jedan bod, a ostalim procjenama nula bodova.

3.3 Postupak

Istraživanje je provedeno u proljeće 2015. godine u Osnovnoj školi sv. Ane u Osijeku. Nakon upoznavanja sa istraživanjem, njegovim ciljem i protokolom, ravnateljica škole i Učiteljsko vijeće odobrili su njegovo provođenje. Isto tako, roditelji učenika su obaviješteni o relevantnim podacima o istraživanju te su potpisali suglasnost o pristanku sudjelovanja njihove djece. Istraživanje je organizirano u tri dijela – inicijalno mjerenje u tretmanskoj i kontrolnoj skupini, zatim provođenje programa prevencije nasilja u tretmanskoj skupini te na kraju završno mjerenje u obje skupine. Na samom početku istraživanja, učenicima je pročitana uputa koja je uključivala zahvalu za sudjelovanje u istraživanju, obrazloženje pitanja povjerljivosti podataka, obrazloženje prava sudionika istraživanja te uputu za popunjavanje upitnika. Testiranje je primjenjeno na grupnoj razini te je svaki sudionik instrumente popunjavao samostalno. Inicijalno testiranje, kao i testiranje nakon provedbe programa prevencije internet nasilja provedeno je tijekom jednog školskog sata, gdje su korišteni sljedeći instrumenti: (1) *Upitnik otkrivanja podataka o sebi na internetu* (2) *Skala doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta* te (3) *Upitnik znanja o nasilju preko interneta*, dok je (4) *Test upravljanja emocijama* korišten samo u 1. mjerenju. Program prevencije nasilja na internetu održan je na učenicima kroz 4 radionice (1. radionica obrađivala je prednosti i rizike ponašanja na internetu, u 2. radionici tema je bila upoznavanje uzroka, oblika i posljedica e-nasilja i rizičnih ponašanja na internetu, u 3. radionici tema je bila sigurno ponašanje na internetu te se 4. radionica odnosila na promicanje sigurnih ponašanja na internetu). Svaka od radionica trajala je 1 školski sat (45 minuta). Radionice za roditelje pokazale su se neprovedivima zbog slabog odaziva roditelja na roditeljske sastanke posvećene radionicama protiv nasilja preko interneta.

4. Rezultati

4.1 Deskriptivna statistika i testiranje normalnosti distribucije rezultata

U Tablici 2. prikazani su neki statistički parametri - srednje vrijednosti (aritmetička sredina i centralna vrijednost), raspršenje, minimalne i maksimalne vrijednosti te vrijednost Shapiro-Wilkovog testa – za varijable korištene u ovome istraživanju prije i poslije intervencije u obje skupine sudionika.

Tablica 2. Deskriptivno-statistički podaci za *Upitnik otkrivanja podataka o sebi*, *Upitnik znanja o nasilju na internetu* i supskale *Činjenje nasilja preko interneta* i *Doživljavanje nasilja preko interneta* u tretmanskoj i kontrolnoj skupini prije i poslije intervencije ($N=80$)

	skupina	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>C</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>W</i>
Otkrivanje podataka, 1. mjerenje	tretmanska	1.73	0.543	1.56	1(1)	3.1(5)	.891**
	kontrolna	1.68	0.432	1.67	1(1)	2.6(5)	.951
Otkrivanje podataka, 2. mjerenje	tretmanska	1.66	0.496	1.56	1(1)	3.2(5)	.917*
	kontrolna	1.77	1.422	1.7	1(1)	3(5)	.954
Znanje o nasilju, 1. mjerenje	tretmanska (5.i 6. r.)	10.36	1.865	11	5(0)	12(12)	.787**
	kontrolna (5. i 6. r.)	9.83	1.791	10	4(0)	12(12)	.773**
	tretmanska (7. i 8. r.)	13	2.160	14	7(0)	15(15)	.701**
	kontrolna (7. i 8. r.)	11.4	3.203	13	4(0)	15(15)	.857*
Znanje o nasilju, 2. mjerenje	tretmanska (5.i 6. r.)	10.43	1.505	11	7(0)	12(12)	.882
	kontrolna (5. i 6. r.)	10.17	1.978	11	4(0)	12(12)	.790**
	tretmanska (7. i 8. r.)	12.16	2.167	13	6(0)	14(15)	.795**
	kontrolna (7. i 8. r.)	11.87	1.995	12	8(0)	15(15)	.959
Činjenje nasilja, 1. mjerenje	tretmanska	26.09	5.463	24	22(22)	44(110)	.768**
	kontrolna	25.13	4.722	23	22(22)	36(110)	.681**
Činjenje nasilja, 2. mjerenje	tretmanska	25.85	5.748	23.5	22(22)	48(110)	.709**
	kontrolna	26.35	6.012	23	22(22)	40(110)	.746**
Doživljavanje nasilja, 1. mjerenje	tretmanska	27.85	7.706	25	22(22)	54(110)	.776**
	kontrolna	30.148	12.24	25	22(22)	75(110)	.696**
Doživljavanje nasilja, 2. mjerenje	tretmanska	26.33	6.308	23	22(22)	45(110)	.711**
	kontrolna	28	6.457	27	22(22)	42(110)	.843**
Upravljanje emocijama	tretmanska	58.46	9.570	60	34(0)	74(104)	.961
	kontrolna	58.42	11.616	60	7(0)	75(104)	.786**

Napomena. *W* – vrijednosti dobivena Shapiro-Wilkovim testom, * $p < .05$, ** $p < .01$ (značajne vrijednosti otisnute su debljim slovima). S obzirom da *Upitnik znanja o nasilju preko interneta* sadrži različiti broj čestica u verziji za 5. i 6. razrede od verzije za 7. i 8. razrede, statističko-deskriptivne vrijednosti su navedene posebno za 5 i 6. razred te posebno za 7. i 8. razrede. U zagradi pored opaženih minimalnih i maksimalnih vrijednosti navedene su teorijske minimalne i maksimalne vrijednosti.

Za provjeru normalnosti distribucija korišten je Shapiro-Wilkov test, koji se pokazao najснаžnijim testom provjere normalnosti distribucija rezultata (Razali i Wah, 2011). Kao što se može primjetiti iz Tablice 2., Shapiro-Wilkov test je pokazao kako distribucija rezultata kod većine varijabli značajno odstupa od normalne distribucije (na razini značajnosti $p < .01$ i $p < .05$). Također, uzevši u obzir vizualni pregled histograma, uočeno je da rezultati korištenih varijabli odstupaju u određenoj mjeri od normalne distribucije. Na osnovu vrijednosti dobivene Shapiro-Wilkovim testom, kao i vizualne inspekcije distribucije rezultata, za daljnju obradu koristili smo neparametrijske statističke metode. Uzevši u obzir da parametrijske metode imaju veću statističku snagu, izvršena je dodatna provjera parametrijskim testovima te su dobiveni isti rezultati.

4.2 Testiranje učinkovitost radionica za prevenciju nasilja na internetu

Prije testiranja utjecaja programa prevencije nasilja preko interneta bilo je potrebno provjeriti razlikuju li se tretmanska i kontrolna grupa prije same primjene programa na ispitivanim varijablama: *otkrivanje podataka o sebi na internetu, činjenje i doživljavanje nasilja na internetu* te *znanje o nasilju na internetu*. Kako bi se ispitala prva dva postavljena problema, odnosno utjecaj programa prevencije nasilja preko interneta na iskazivanje sigurnosnih/rizičnih ponašanja na internetu i znanje o nasilju preko interneta, ispitano je postoji li razlika u rezultatima između kontrolne i tretmanske grupe u drugom mjerenju te postoji li promjena između prvog i drugog mjerenja tretmanske grupe na navedenim varijablama. Također, kako bi se eliminirao utjecaj drugih faktora osim provedenog programa, ispitano je postoji li promjena između prvog i drugog mjerenja na ispitivanim varijablama u kontrolnoj skupini sudionika.

4.2.1 Ponašanje na internetu

Da bismo odgovorili na prvi problem ovog istraživanja, odnosno je li došlo do promjene u ponašanja na internetu nakon primjene programa prevencije nasilja na internetu, primjenom Mann Whitneyevog testa usporedili su se rezultati kontrolne i tretmanske skupine dobiveni na *Upitniku otkrivanja podataka o sebi* te su se primjenom Wilcoxonovog testa sume rangova usporedili rezultati dobiveni istim upitnikom prije i poslije programa prevencije. Također, na isti način (istim statističkim testovima) usporedili su se rezultati kontrolne i tretmanske skupine dobiveni *Skalom doživljavanja/činjenja nasilja na internetu*, kao i rezultati postignuti prije i poslije programa na navedenom upitniku.

Tablica 3. Rezultati Mann Whitneyevog testa kako bi se usporedile tretmanska i kontrolna skupina u otkrivanju podataka o sebi na internetu prije i nakon provedbe programa prevencije nasilja na internetu

Skupina	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>U</i>	<i>p</i>
Tretmanska skupina, 1. mjerenje	37	33.65	1245	542	.870
Kontrolna skupina, 1. mjerenje	30	34.43	1033		
Tretmanska skupina, 2. mjerenje	37	32.72	1210.5	507.5	.114
Kontrolna skupina, 2. mjerenje	35	40.50	1417.5		

Napomena. *U* – vrijednost dobivena Mann Whitneyevim testom

Kao što se može vidjeti iz Tablice 3, tretmanska i kontrolna skupina nisu se statistički značajno razlikovale u otkrivanju podataka o sebi na internetu prije primjene intervencije ($U=542$, $p>.05$). Također, Mann-Whitneyev test nije utvrdio da su se sudionici tretmanske skupine statistički značajno razlikovali u otkrivanju podataka o sebi na internetu od sudionika kontrolne skupine nakon primjene intervencije ($U=507.5$, $p>.05$).

Tablica 4. Prikaz Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedili rezultati vezani uz otkrivanje podataka o sebi na internetu prije i poslije provedbe programa prevencije nasilja na internetu na tretmanskoj skupini

2. mjerenje - 1.mjerenje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	19	17.87	339.5	-1.416	.157
Pozitivan rang	3	14.50	188.5		
Jednako	35				

Napomena. *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Tablica 5. Prikaz Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedili rezultati vezani uz otkrivanje podataka o sebi na internetu prije i poslije provedbe programa prevencije nasilja na internetu na kontrolnoj skupini sudionika

2. mjerenje - 1.mjerenje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	9	10.89	98	-1.218	.223
Pozitivan rang	6	12.71	178		
Jednako	29				

Napomena: *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Vidljivo iz Tablice 4. i Tablice 5., Wilcoxonov test sume rangova pokazao je da ne postoji statistički značajna razlika u otkrivanju podataka o sebi prije i poslije provedbe programa u tretmanskoj grupi ($Z=-1.416$, $p<.05$), kao ni u kontrolnoj grupi sudionika ($Z=-1.218$,

$p < .05$), Dobiveni rezultati pokazuju kako program prevencije nasilja preko interneta nije značajno smanjio otkrivanje podataka o sebi na internetu.

Tablica 6. Rezultati Mann Whitneyevog testa kako bi se usporedile tretmanska i kontrolna skupina u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta prije i nakon provedbe programa prevencije nasilja na internetu

Skupina	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>U</i>	<i>p</i>
Činjenje, 1. mjerenje, tretmanska grupa	36	33.99	1223.5	522.5	.814
Činjenje, 1. mjerenje, kontrolna grupa	30	32.92	987.5		
Činjenje, 2. mjerenje, tretmanska grupa	36	33.47	1272	531	.352
Činjenje, 2. mjerenje, kontrolna grupa	36	37.91	1213		
Doživljavanje, 1. mjerenje, tretmanska grupa	35	31.89	1116	486	.600
Doživljavanje, 1. mjerenje, kontrolna grupa	30	34.3	1029		
Doživljavanje, 2. mjerenje, tretmanska grupa	37	32.82	1214.5	511.6	.166
Doživljavanje, 2. mjerenje, kontrolna grupa	34	39.46	1341.5		

Napomena: *U* – vrijednost dobivena Mann Whitneyevim testom, * $p < .05$

Primjenom Mann-Whitneyevog testa dobiveno je da se tretmanska i kontrolna skupina statistički značajno ne razlikuju u činjenju nasilja preko interneta ($U=522.5$, $p > .05$), kao ni i u doživljavanju nasilja preko interneta ($U=486$, $p > .05$) prije primjene programa prevencije nasilja preko interneta. Također, Mann-Whitneyev test pokazao je da nakon primjene programa nema statistički značajne razlike činjenju/doživljavanju nasilja na internetu između tretmanske i kontrolne skupine, odnosno tretmanska skupina nije statistički značajno više činila ($U=531$, $p > .05$) ni doživljavala nasilje preko interneta ($U=511.6$, $p > .05$) od kontrolne skupine u 2. mjerenju.

Tablica 7. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu na tretmanskoj skupini sudionika

	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Činjenje:					
negativan rang	15	11.8	177	-0.392	.695
pozitivan rang	9	14.8	148		

Jednako	34				
Doživljavanje:					
negativan rang	9	13.5	162	-1.622	.105
pozitivan rang	12	7.67	69		
Jednako	33				

Napomena: Z – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Tablica 8. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu u kontrolnoj skupini sudionika

	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	Z	<i>p</i>
2. mjerenje - 1. mjerenje					
Činjenje:					
negativan rang	5	6.4	32	-1.294	.196
pozitivan rang	9	8.11	73		
Jednako	23				
Doživljavanje:					
negativan rang	8	9.44	75.5	-0.388	.698
pozitivan rang	11	7.56	60.5		
Jednako	27				

Napomena: Z – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Kao što možemo vidjeti iz Tablice 7. i Tablice 8., Wilcoxonovim testom sume rangova nije dobivena statistički značajna razlika u činjenju ($Z=-0.392$, $p>.05$), kao ni u doživljavanju nasilja preko interneta ($Z=-1.622$, $p>.05$) prije i poslije programa prevencije nasilja na internetu kod tretmanske skupine sudionika. Također, nije bilo statistički značajne razlike u činjenju ($Z=-1.294$, $p>.05$), kao ni u doživljavanju nasilja preko interneta ($Z=-0.388$, $p>.05$) prije i poslije provedbe programa kod kontrolne skupine sudionika. Program prevencije nasilja preko interneta nije doveo do smanjenja činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta. Zaključno, program prevencije nasilja nije doveo da promjene u ponašanju sudionika na internetu.

4.2.2 Znanje o nasilju na internetu

Da bismo odgovorili na drugi problem ovog istraživanja, odnosno je li došlo do promjene u znanju o nasilju na internetu nakon primjene programa prevencije nasilja na internetu, koristio se Mann Whitneyev test za utvrđivanje razlike u znanju o nasilju na internetu između kontrolne i eksperimentalne skupine te Wilcoxonov test sume rangova za uvrđivanje razlike u znanju o nasilju na internetu prije i poslije programa. S obzirom na različiti broj čestica i mogući maksimalni rezultat u dvije verzije upitnika, statistički testovi su primjenjeni posebno za 5. i 6. razrede te posebno za 7. i 8. razrede.

Tablica 9. Rezultati Mann Whitneyevog testa kako bi se usporedile tretmanska i kontrolna skupina u znanju o nasilju na internetu prije i nakon provedbe programa prevencije nasilja na internetu u 5. i 6. razredu

Skupina	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>U</i>	<i>p</i>
Tretmanska skupina, 1. mjerenje	17	21.26	367.5	142.5	.294
Kontrolna skupina, 1. mjerenje	21	17.79	373.5		
Tretmanska skupina, 2. mjerenje	16	19.03	304.5	135.5	.589
Kontrolna skupina, 2. mjerenje	19	17.13	325.5		

Napomena: *U* – vrijednost dobivena Mann Whitneyevim testom

Tablica 10. Rezultati Mann Whitneyevog testa kako bi se usporedile tretmanska i kontrolna skupina u znanju o nasilju na internetu prije i nakon provedbe programa prevencije nasilja na internetu u 7. i 8. razredu

Skupina	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>U</i>	<i>p</i>
Tretmanska skupina, 1. mjerenje	19	20.34	386.5	88.5	.060
Kontrolna skupina, 1. mjerenje	15	13.9	208.5		
Tretmanska skupina, 2. mjerenje	20	19.65	393	157	.707
Kontrolna skupina, 2. mjerenje	17	18.24	310		

Napomena: *U* – vrijednost dobivena Mann Whitneyevim testom

Kao što se može vidjeti iz Tablice 9. i Tablice 10., primjenom Mann-Whitneyevog testa dobiveno je da se tretmanska i kontrolna skupina statistički značajno ne razlikuju u znanju o

nasilju na internetu u 5. i 6. razredu ($U=142.5$, $p>.05$), niti u 7. i 8. razredu ($U=88.5$, $p>.05$) prije intervencije. Također, Mann-Whitneyev test je pokazao da nakon intervencije nema statistički značajne razlike u znanju o nasilju na internetu između tretmanske i kontrolne skupine u 5. i 6. razredu ($U=135.6$, $p>.05$), niti u 7. i 8. razredu ($U=157$, $p>.05$). Dakle, tretmanska skupina nije pokazala statistički značajno veće znanje o nasilju na internetu od kontrolne skupine u 2. mjeranju.

Tablica 11. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo znanje o nasilju na internetu prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu na tretmanskoj skupini sudionika u 5. i 6. razredu

2. mjeranje - 1.mjeranje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	5	5.8	29	-0.155	.877
Pozitivan rang	5	5.2	26		
Jednako	4				

Napomena: *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Tablica 12. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo znanje o nasilju na internetu prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu na kontrolnoj skupini sudionika u 5. i 6. razredu

2. mjeranje - 1.mjeranje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	4	6.88	27.5	-0.931	.361
Pozitivan rang	8	6.31	50.5		
Jednako	6				

Napomena: *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Vidljivo iz Tablice 11. i Tablice 12., na uzorku učenika 5. i 6. razreda primjenom Wilcoxonovog testa sume rangova nije dobivena statistički značajna razlika u znanju o nasilju na internetu prije i poslije programa prevencije kod tretmanske skupine sudionika ($Z=-0.155$, $p>.05$) te također nije pronađena statistički značajna razlika u mjeranju prije i poslije kod kontrolne skupine sudionika ($Z=-0.931$, $p>.05$).

Tablica 13. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo znanje o nasilju na internetu prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu na tretmanskoj skupini sudionika u 7. i 8. razredu

2. mjerenje - 1.mjerenje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	13	7	91	-2.494	.013*
Pozitivan rang	1	14	14		
Jednako	5				

Napomena: *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova, $p < .05$

Tablica 14. Rezultati Wilcoxonovog testa sume rangova kako bi se usporedilo znanje o nasilju na internetu prije i poslije provedbe programa prevencija nasilja na internetu na kontrolnoj skupini sudionika u 7. i 8. razredu

2. mjerenje - 1.mjerenje	<i>n</i>	Prosječan rang	Suma rangova	<i>Z</i>	<i>p</i>
Negativan rang	6	4.83	29	-.359	.719
Pozitivan rang	5	7.4	37		
Jednako	4				

Napomena: *Z* – vrijednost dobivena Wilcoxonovim testom sume rangova

Kao što se može iščitati iz Tablice 13. i Tablice 14., učenici 7. i 8. razreda tretmanske skupine pokazali su statistički značajno drugačije znanje o nasilju na internetu u 2. mjerenju u odnosu na 1. mjerenje ($Z = -2.494$, $p < .05$). Suprotno očekivanom, nakon programa prevencije nasilja preko interneta sudionici su izvijestili o manjem, a ne većem znanju u nasilju preko interneta. Učenici 7. i 8. razreda kontrolne skupine nisu se statistički značajno razlikovali prije i poslije mjerenja ($Z = -.359$, $p > .05$). Na osnovu dobivenih rezultata može se zaključiti da provedba programa prevencije nasilja na internetu nije bila učinkovita u povećanju znanja o nasilju na internetu.

4.3 Povezanost upravljanja emocijama i nasilja na internetu

Kako bismo ispitali zadnji problem ovog istraživanja, odnosno postoji li povezanost upravljanja emocijama s nasiljem na internetu, izračunata je Spearmanova korelacija između navedenih varijabli. U korelacijsku tablicu (Tablica 15.) uvrštene su sve varijable korištene u ovom istraživanju.

Tablica 15. Interkorelacije svih korištenih varijabli u 1. mjerenju

Varijabla	Upravljanje emocijama	Otkrivanje podataka	Doživljavanje nasilja	Činjenje nasilja	Znanje o nasilju
Upravljanje emocijama	1	-.231	-.279*	-.331*	.147
Otkrivanje podataka		1	.533**	.544**	-.092
Doživljavanje nasilja			1	.715**	.028
Činjenje nasilja				1	.194
Znanje o nasilju					1

Napomena: * $p < .05$, ** $p < .01$

Kao što se može vidjeti iz Tablice 15., pronađena je slaba negativna korelacija između *upravljanja emocijama* i *doživljavanja nasilja na internetu* ($r_s = -.331$, $p < .05$) te između *upravljanja emocijama* i *činjenja nasilja na internetu* ($r_s = -.279$, $p < .05$). Mogu se primjetiti i druge povezanosti: umjerena pozitivna korelacija između varijabli *otkrivanje podataka o sebi* i *doživljavanja nasilja na internetu* ($r_s = .533$, $p < .01$), *otkrivanja podataka o sebi* i *činjenja nasilja na internetu* ($r_s = .544$, $p < .01$) te jaka pozitivna korelacija između *doživljavanja* i *činjenja nasilja na internetu* ($r_s = .755$, $p < .01$).

5. Rasprava

U ovom istraživanju nastojali smo provjeriti učinkovitost programa prevencije nasilja preko interneta kod učenika viših razreda osnovne škole te povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i nasilja na internetu. Istraživanje je pokazalo da prije primjene programa prevencije nasilja preko interneta nije postojala statistički značajna razlika u otkrivanju podataka o sebi na internetu, doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te znanja o nasilju preko interneta između kontrolne i eksperimentalne grupe, odnosno grupe su se mogle uspoređivati na navedenim varijablama nakon primjene programa prevencije nasilja preko interneta.

Prvi problem istraživanja odnosio se na to hoće li doći do promjene u ponašanju kod učenika viših razreda osnovne škole nakon primjene programa prevencije nasilja preko interneta. Pokazalo se kako konkretni program prevencije nasilja nije imao učinak na iskazivanje sigurnosnih/rizičnih ponašanja kod ranih adolescenata: sudionici se nisu razlikovali u otkrivanju podataka o sebi, kao ni u činjenju/doživljavanju nasilja preko interneta poslije primjene programa prevencije u odnosu na testiranje prije programa. Isto tako, tretmanska i kontrolna skupina nisu se razlikovale na navedenim varijablama nakon primjene intervencije

protiv nasilja na internetu. Takav nalaz nije u skladu s postavljenom hipotezom koja tvrdi da će učenici nakon primjene programa prevencije nasilja na internetu iskazati više sigurnosnih, a manje rizičnih ponašanja na internetu. Postoji ograničeni broj istraživanja područja učinkovitosti programa prevencije nasilja na internetu te dosadašnja istraživanja uglavnom ne daju sukladne rezultate o učinkovitosti postojećih programa (Bumpas, 2015). Toshack i Colmar (2012, prema Bumpas, 2015) pronašli su rezultate koji govore o učinkovitosti intervencija protiv nasilja na internetu na iskazivanje sigurnosnih ponašanja: utvrdili su veću primjenu sigurnosnih strategija nakon intervencije. S druge strane, Chibnaill i sur. (2006) izvijestili su kako su se programi o internet sigurnosti pokazali učinkovitima za povećanje znanja o sigurnim strategijama na internetu, međutim nisu pronašli smanjenje uključenosti u rizična ponašanja na internetu. Nepostojanje razlike u otkrivanju podataka na socijalnim mrežama prije i poslije intervencije može se objasniti time da učenici, unatoč primjeni programa prevencije nasilja i pokušaju osviještavanja problema sigurnosti na internetu, sigurnosne strategije ipak teško primjenjuju u virtualnom svijetu. Slično tomu, Mishna, Cook, MacFadden, Saini i Wu (2009) su na osnovu svojih nalaza istaknuli kako psihoedukacijski programi neće potaknuti učenike da u stvarnosti koriste naučene oblike ponašanja vezane uz sigurnost na internetu. Kako bi se objasnili dobiveni rezultati, bitno je spomenuti kako neka rizična ponašanja opisana u *Upitniku otkrivanja podataka o sebi* nije u stvarnosti jednostavno promjeniti, poput korištenja vlastitog imena na društvenim mrežama. Primjerice, na Facebook-u, najčešće korištenoj društvenoj mreži, pravila korištenja izričito zahtjevaju od korisnika stavljanje svog pravog imena i prezimena. Na osnovu dobivenih rezultata čini se kako edukacije o internet nasilju nisu dovoljne da bi mladi promijenili određena ponašanja na internetu. Da bismo razumjeli zašto se adolescenti upuštaju u rizična ponašanja i otkrivaju podatke o sebi na socijalnim mrežama i nakon edukacije o *online* sigurnosti, trebalo bi uzeti u obzir njihova razmišljanja i iskustva vezane uz socijalne mreže. Livingstone (2008) je došla da zaključka da je stvaranje i umrežavanje sadržaja na društvenoj mreži za mnoge adolescente stvaranje identiteta, životnog stila i socijalnih odnosa. Adolescenti moraju donijeti izbore koji su teški, izvan i unutar internet mreže (kome vjerovati i što podijeliti o sebi s drugima) te su mnoga rizična ponašanja sa stajališta odraslog promatrača za adolescenta upravo prilika koju oni traže. Prema tvrdnjama autora, adolescenti ne traže prvenstveno da onemoguće svoje privatne informacije nepoznatim osobama (jer bi u suprotnom isključili računalo) nego radije dijele svoje privatne informacije kako bi održali prisnost s drugim ljudima. Međutim, kao što se može primjetiti iz Tablice 2., učenici nisu prije same intervencije izvijestili o visokim rizičnim ponašanjima te su u prosjeku izviještavali o tome da nikad ili rijetko otkrivaju podatke o sebi. Stoga se postavlja pitanje

koliko su primjenjene intervencije u mogućnosti promijeniti ponašanje otkrivanja podataka o sebi na društvenim mrežama kada nije postojalo puno prostora za promjenu. Iako su ranija istraživanja pokazala veliki postotak rizičnih ponašanja - čak 39% sudionika je izjavilo kako je navelo svoj broj mobitela na društvenoj mreži te je 24% sudionika izjavilo kako je navelo svoju kućnu adresu (Acquisti i Gross, 2006) - čini se kako su u današnje vrijeme osobe svjesnije problema oko zaštite privatnosti. Nadalje, dobivena neznčajna razlika prije i poslije intervencije u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta uglavnom se ne podudara s prethodnim istraživanjima, iako postoje različiti nalazi o učinkovitosti programa prevencije na činjenje i doživljavanje elektroničkog nasilja. Willford i sur. (2013, prema Bumpas, 2015) su pronašli kako je program intervencije doveo do manjeg broja nasilja na internetu, Bumpas (2015) je pronašao da je prevencija nasilja na internetu imala značajan učinak na doživljavanje nasilja preko interneta, međutim nije imala učinak na činjenje nasilja preko interneta. Palladino, Nocentini i Menesini (2012, prema Bumpas, 2015) nisu pronašli promjene u nasilju na internetu na talijanskim srednjoškolicima u tretmanskoj skupini u usporedbi s kontrolnom. Isto kao i na *Upitniku otkrivanja podataka o sebi*, sudionici su u prosjeku postizali niske rezultate prije intervencije na subskalama *Doživljavanje nasilja na internetu* i *Činjenje nasilja na internetu*. Razlog vrlo niskih rezultata u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta u ovom istraživanju može biti u tome što su ispitivani uzorak činili mlađi učenici, odnosno rani adolescenti koji inače izvještavaju o manjem broju sati provedenim na internetu te su posljedično manje izloženi prilikama da budu uključeni u nasilje na internetu, bilo kao počinitelj nasilja ili žrtva. Kako bi se dobio bolji pokazatelj kako ovaj program prevencije nasilja na internetu djeluje na promjenu ponašanja učenika, korisno bi bilo usmjeriti se konkretno na one učenike koji iskazuju visokorizična ponašanja na internetu te njih podvrgnuti instrukcijama o sigurnosti i nasilju na internetu.

Drugi problem ovog istraživanja odnosio se na to hoće li nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta doći do promjene u znanju o nasilju preko interneta. Postavljena hipoteza da će učenici imati veće znanje o nasilju preko interneta nakon programa intervencije nasilja na internetu je odbačena. Na uzorku učenika 5. i 6. razreda pokazalo se kako tretmanska skupina nije iskazala veće znanje nakon primjene programa prevencije nasilja preko interneta u odnosu na rezultate prije primjene programa te se tretmanska skupina nakon primjene programa nije značajno razlikovala od kontrolne skupine. Na uzorku učenika 7. i 8. razreda dobiveni su nešto drugačiji rezultati: znanje o nasilju na internetu nakon primjene programa bilo je statistički značajno niže nego znanje o nasilju na internetu prije intervencije u tretmanskoj skupini sudionika, dok u kontrolnoj skupini nije pronađena takva razlika. Međutim,

iako su se rezultati prije i poslije primjene programa razlikovali u tretmanskoj skupini, nije pronađena statistički značajna razlika u znanju o nasilju preko interneta između kontrolne i tretmanske skupine nakon primjene programa. Na osnovu takvih rezultata može se zaključiti kako konkretni program protiv nasilja na internetu nije učinkovit u stjecanju znanja o nasilju preko interneta. Dobiveni nalaz nije u skladu s prethodnim istraživanjima koja su istraživala utjecaj programa prevencije nasilja preko interneta na znanje o nasilju preko interneta. Lee i sur. (2013) proveli su osmotjedni kurs „Web Quest“ te su pronašli da je intervencija bila učinkovita u povećanju znanja o nasilju na internetu. Isto tako, evaluacija norveške kampanje protiv nasilja „Bruk hue!“ pokazala je veću svijest o problemu nasilja na internetu, veće znanje o nasilju na internetu i veće znanje o sigurnosti na internetu. Bitno je spomenuti da se *znanje o nasilju preko interneta* ne odnosi na jednake stvari u različitim istraživanjima. U ovome istraživanju znanje o nasilju odnosilo se na to prepoznaju li učenici je li određeno ponašanje nasilje preko interneta, dok je u istraživanju Lee i sur. (2013) test znanja uključivao različite komponente: znanje o nasilju na internetu, internet zakone, internet sigurnost i dr. Kao što se može vidjeti iz Tablice 2., sudionici ovog istraživanja pokazali su da dobro znaju koji su oblici ponašanja na internetu nasilje preko interneta prije same intervencije u obje skupine sudionika te, kao i za rezultate vezane uz ponašanje na internetu, vjerojatno nije bilo puno prostora za promjenu na bolje. Statistički manje znanje o nasilju preko interneta poslije primjene programa prevencije kod starijih učenika može se objasniti ograničenjima koji se vežu uz metode samoprocjene. Također, takav nalaz dobiven je na malom uzorku (s obzirom da su se 5. i 6. razred te 7. i 8. razred gledali zasebno), a veličina uzorka jedna je od stavki koja može utjecati na detekciju značajnosti razlike (Peers, 1996; prema Kotrlik i Higgins, 2001).

Jedan od mogućih razloga zbog kojeg se ovaj program prevencije nasilja preko interneta pokazao općenito neučinkovitim može biti vremensko postavljanje programa pred kraj školske godine kada su učenici opterećeni drugim obvezama te kada vjerojatno ne postoji dovoljno vremena za učinkovito provođenje razrednih projekata osmišljenih u zadnjoj radionici koja se odnosi na promicanje sigurnih ponašanja na internetu. Nadalje, drugi mogući razlog neučinkovitosti programa odnosi se na nedovoljnu uključenost roditelja u program. Naime, istraživanja su pokazala kako edukacija roditelja o nasilju na internetu ima pozitivne učinke na različite faktore povezane s nasiljem na internetu. Berson, Berson i Ferron (2002, prema Bumpas, 2015) su pronašli smanjenu tendenciju uključivanja u aktivnosti na internetu koje mogu izazvati potencijalnu štetu kada skrbnici imaju otvoren dijalog o aktivnostima na internetu i upravljaju korištenjem interneta. Ttofi i Farrington (2009) su pronašli da je jedna od najbitnijih preventivskih mjera koje smanjuju nasilje i viktimizaciju edukacija roditelja. Stoga,

osim edukacije samih učenika, potrebno je educirati roditelje o sigurnom korištenju interneta te važnosti da razgovaraju sa svojom djecom o tome i da nadgledaju njihove aktivnosti na internetu. Roditelji su bitni dio prevencije nasilja na internetu koji imaju odgovornost da postave i provode pravila kod kuće. Međutim, u ovom istraživanju radionice za roditelje su se pokazale gotovo neprovedivima, prvenstveno zbog slabog odaziva roditelja i dojma da je to razvojni izazov koji ne pogađa njihovu djecu. Upravo takvo gledanje na nasilje na internetu od strane roditelja moglo je oslabiti učinkovitost provedenog programa. Limber (2004, prema Stauffer i sur., 2011) je izvijestio kako programi protiv nasilja nisu učinkoviti, budući da roditelji i edukatori sumnjaju u potrebu za takvim programom, kao i u njegovu učinkovitost. Autor tvrdi kako je potrebno izvršiti evaluiranje percepcije učitelja prije implementiranja programa protiv nasilja. Ako polovica učitelja nije sigurna ili je protiv implementiranja programa, integritet i utjecaj tretmana bit će narušen. .

Posljednji problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost sposobnosti upravljanja emocijama s uključivanjem sudionika u nasilje na internetu. Hipoteza prema kojoj se očekuje negativna korelacija sposobnosti upravljanja emocijama s činjenjem/doživljavanjem nasilja na internetu je u ovom istraživanju potvrđena. Pronađena je slaba, ali značajna negativna korelacija između sposobnosti upravljanja emocijama i činjenja nasilja na internetu, odnosno učenici koji su pokazali veću sposobnost upravljanja emocijama, manje su činili nasilje na internetu. Također, pronađena je slaba negativna korelacija između sposobnosti upravljanja emocijama i doživljavanja nasilja na internetu, odnosno učenici koji su pokazali veću sposobnost upravljanja emocijama, manje su doživljavali nasilje na internetu. Pretpostavka za istraživanje povezanosti sposobnosti upravljanja emocijama i nasilja preko interneta proizlazi iz istraživanja koja su proučavala povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja. Pokazalo se da adolescenti koji su učestalo uključeni u različite oblike agresivnog ponašanja imaju manju sposobnost identificiranja i reguliranja negativnih emocija koji su često središte agresivnosti (Peled i Moretti, 2007; prema Castillo, Salguero i Fernandez-Berrocal, 2013). Pokazalo se da su učenici koji bolje percipiraju, razumiju i upravljaju emocijama ne samo manje uključeni u agresivna ponašanja, već pokazuju i veću emocionalnu osviještenost koja može potaknuti bolje razumijevanje svojih i tuđih emocija i posljedice njihovog ponašanja (Brackett, Rivers i Salovey, 2011). S obzirom da se nasilje na internetu smatra nastavkom nasilja licem u lice koje je definirano kao oblik agresivnog ponašanja (Ybarra i Mitchell, 2004), čini se da ranije nađena povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja vrijedi i u kontekstu kada se takvo ponašanje izražava putem tehnologije. Bolje razumijevanje tuđih emocija i posljedice vlastitog

ponašanja posebno je važno kada se žrtva nasilja ne može vidjeti, kao što je slučaj kod nasilja preko interneta. Moguće je da su osobe s većom emocionalnom inteligencijom manje sklone činiti nasilje na internetu jer imaju bolje razumijevanje kako vlastiti postupci mogu utjecati na druge osobe. Dobiveni nalaz o povezanosti upravljanja emocijama s činjenjem/doživljavanjem nasilja na internetu upućuje na to da bi trening usmjeren na upravljanje emocijama mogao imati koristi u borbi protiv nasilja na internetu.

Kao i svako dosadašnje istraživanje nasilja, ovo istraživanje dijeli slične nedostatke. Najvažnije ograničenje odnosi se na podatke dobivene samoprocjenom učenika. Fan i sur. (2006) potvrdili su kako neki adolescenti daju netočne odgovore na upitnicima samoprocjene. Veća je vjerojatnost da će takvi sudionici izvijestiti o ekstremnim oblicima ponašanja ili vlastitom netočnom procjenom ili zbog humora te će to posljedično utjecati na valjanost nalaza istraživanja (Fan i sur., 2006). Uzevši u obzir rezultate postignute prije primjene programa (kao što je npr. nisko postignuće na varijablama *otkrivanja podataka o sebi na internetu i činjenje/doživljavanje nasilja preko interneta*), postoji mogućnost da su sudionici davali socijalno poželjne odgovore na primjenjenim upitnicima. Budući da je istraživanje provedeno u jednoj osnovnoj školi na manjem uzorku sudionika, potreban je oprez pri generalizaciji rezultata na druge populacije i dobne skupine.

S obzirom da rani adolescenti nisu iskazali manje rizičnih ponašanja na internetu te nisu iskazali veće znanje o nasilju na internetu nakon provedenog programa, moguće je da ovakav program nije učinkovit u borbi protiv nasilja na internetu. Potrebna su dodatna istraživanja kako bi se utvrdilo zašto ovakve intervencije nasilja na internetu nisu dovele do značajne razlike i postoji li potreba za kompleksnijim i intenzivnijim intervencijama da bi se utjecalo na različite komponente vezane uz nasilje na internetu. Druga istraživanja bi trebala uključiti veći opseg mjera, poput znanja o sigurnosnim strategijama ili stavova prema nasilju na internetu, kako bi se dodatno provjerio utjecaj konkretnog programa. Na kraju, s obzirom na utvrđenu povezanost između sposobnosti upravljanja emocijama i činjenja/doživljavanja nasilja na internetu, sljedeća istraživanja trebala bi ispitati djeluju li programi prevencije nasilja na internetu na sposobnost upravljanja emocijama. Također, bilo bi korisno uključiti intervencije usmjerene na poboljšanje sposobnosti upravljanja emocijama u program prevencije nasilja te provjeriti učinkovitost takvih intervencija na ponašanje učenika na internetu.

6. Zaključak

Ovo je istraživanje imalo za cilj provjeriti kvalitetu programa prevencije nasilja preko interneta te ispitati povezanost sposobnosti upravljanja emocijama s činjenjem/doživljavanjem preko interneta na učenicima viših razreda osnovne škole. Prema prvoj hipotezi, očekivalo se da će učenici nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta pokazati manje rizičnih/više sigurnosnih ponašanja na internetu. Utvrđeni rezultati pokazali su kako nema promjene u ponašanju (otkrivanju podataka o sebi i činjenju/doživljavanju nasilja na internetu) nakon primjene programa prevencije, čime je prva hipoteza odbijena. Prema drugoj hipotezi, očekivalo se da će učenici nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta pokazati veće znanje o nasilju preko interneta. Kod učenika 5. i 6. razreda nije pronađena statistički značajna razlika u znanju o nasilju preko interneta prije i poslije primjene programa, kao ni između kontrolne i tretmanske grupe. Kod učenika 7. i 8. razreda pronađeno je statistički značajno manje znanje nakon provedbe programa prevencije nasilja preko interneta u odnosu na mjerenje prije te nije pronađena statistički značajna razlika između kontrolne i tretmanske grupe. Dobivenim nalazima 2. hipoteza je također odbijena. Prema trećoj hipotezi, očekivalo se da će sposobnost upravljanja emocijama biti negativno povezana s činjenjem nasilja preko interneta te da će sposobnost upravljanja emocijama biti negativno povezana s doživljavanjem nasilja preko interneta. Ta hipoteza je potvrđena.

7. Literatura

- Accordino, D. B i Accordino, M. P (2011). An exploratory study of face-to-face and cyberbullying in sixth grade students. *American Secondary Education*,40(1), 14.
- Acquisti, A., & Gross, R. (2006, January). Imagined communities: Awareness, information sharing, and privacy on the Facebook. In *Privacy enhancing technologies* (pp. 36-58). Springer Berlin Heidelberg.
- Agatston, P. W., Kowalski, R. i Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S59-S60.
- Babić , A. (2004): *Emocionalna inteligencija i neki pokazatelji prilagodbe učenika rane adolescentne dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brackett, M. A., Rivers, S. E., i Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 88-103.
- Bumpas, S. N. (2015). *Cyberbullying Prevention: Intervention Effects on Student Involvement*. Bellarmine University.
- Buško, V. i Babić, A. (2006). Prilog empirijskoj provjeri uloge emocionalne inteligencije u školskom postignuću osnovnoškolaca. *Odgojne znanosti*, 8(2 (12)), 313-327.

- Campbell, M. A. (2005). Cyber Bullying: An Old Problem in a New Guise?. *Australian journal of Guidance and Counselling*, 15(01), 68-76.
- Chibnall, S., Wallace, M., Leicht, C. i Lunghofer, L. (2006). I-safe evaluation. *Final report*.
- Diamanduros, T., Downs, E. i Jenkins, S. J. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45(8), 693-704.
- Đuraković, S. J., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014). Presentation of the Cyber Victim and Bullying Scale and the results of its application on Vinkovci high school students. *ŽIVOT I ŠKOLA: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 61-73.
- Fan, X., Miller, B.C., Kyung-Eun, P., Winward, B. W., Christensen, M., Grotevant, H.D. i Robert, H. (2006). An exploratory study about inaccuracy and invalidity in adolescent self-report surveys. *Field Methods*, 18(3), 223-244.
- Grgić, N., Babić Čikeš, A. i Ručević, S. (2014). Emotional intelligence abilities as predictors of prosocial and aggressive behaviour of early adolescent students. *ŽIVOT I ŠKOLA: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 43-58.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J. i Finkelhor, D. (2013). Online harassment in context: Trends from three Youth Internet Safety Surveys (2000, 2005, 2010). *Psychology of Violence*, 3(1), 53.
- Jose, P. E., Kljakovic, M., Scheib, E. i Notter, O. (2012). The joint development of traditional bullying and victimization with cyber bullying and victimization in adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 22(2), 301-309.
- Kotrlik, J. i Higgins, C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research appropriate sample size in survey research. *Information technology, learning, and performance journal*, 19(1), 43.
- Kraft, E. M. i Wang, J. (2009). Effectiveness of cyber bullying prevention strategies: A study on students' perspectives. *International Journal of Cyber Criminology*, 3(2), 513-535.
- Lee, M. S., Zi-Pei, W., Svanström, L. i Dalal, K. (2013). Cyber bullying prevention: Intervention in Taiwan. *PLOS One* 8(5): e64031.

- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4).
- Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New media & society*, 10(3), 393-411.
- Lopes, P. N., Salovey, P., Côté, S., Beers, M. i Petty, R. E. (2005). Emotion regulation abilities and the quality of social interaction. *Emotion*, 5(1), 113.
- Mishna, F., Saini, M. i Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31(12), 1222-1228.
- Slonje, R., Smith, P. K. i Frisé, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Stauffer, S., Heath, M. A., Coyne, S. M. i Ferrin, S. (2012). High school teachers' perceptions of cyberbullying prevention and intervention strategies. *Psychology in the Schools*, 49(4), 352-367.
- Ttofi, M. i Farrington, D. (2009). What works in preventing bullying: Effective elements of anti-bullying programmes. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 1(1), 13-24.
- Vandebosch, H. i Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New media i society*, 11(8), 1349-1371.
- Vestvik, S. (2011). Cyber-bullying prevention in primary school: School leaders' understanding of cyber-bullying prevention.
- Willard, N. (2006). Cyberbullying and cyberthreats. *Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.*

Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of adolescence*, 27(3), 319-336.